

NOVI NALAZI EPIGRAFSKIH SPOMENIKA IZ SREMA

VELIKA DAUTOVA-RUŠEVLJAN

Vojvodjanski muzej, Dunavska 35, YU-21000 Novi Sad

Na prostoru jugoistočnog dela provincije Panonije poslednjih godina otkriveno je nekoliko novih epigrafskih spomenika: dve fragmentovane nadgrobne stele sa zapadne nekropole Sirmijuma, jedna iz sela Popinaca i votivna ara iz Deča. Obradjujući navedene spomenike želimo da na ovaj način odamo dužno poštovanje i setimo se našeg kolege i saradnika, koji nam je nesebično pružao pomoć u obradi kamenih spomenika Donje Panonije.

1. Nadgrobna stela sa očuvanim većim delom pravougaonog zabata i gornjeg dela natpisnog polja od krečnjaka.¹ Zabat stele je ukrašen lovorovim vencem sa tenijama i glavom Meduze u sredini, izvedenim u visokom reljefu. Sa desne strane, izvan venca nalazi se ptica, koja se oslanja na venac, a sa leve vidljivi su ostaci identične predstave. Prostor izvan zabata ukrašen je delfinima, postavljenim sa glavom nadole (delfin na levoj strani je oštećen). Između zabata i natpisnog polja se nalazi horizontalna gredica, ukrašena plitko izvedenim, urezanim linijama. Natpisno polje je oivičeno polustubovima sa kanelovanim stablom i dvostruko izvedenim listastim kapitelom. Donji deo natpisnog polja i leva strana nedostaju (t. 1: 1). Dimenzije: 80 × 70 × 20 cm; visina slova 6-5,5 cm. Tekst natpisa očuvan u tri reda:

D(is) M(anibus)
[---] via Mathi
[---] ann(orum) XXII h(ic) s(ita) e(st)

Natpis je sa plitko uklesanim slovima, skoro ujednačene veličine. U drugom redu nedostaje deo gentilnog imena, verovatno *[Fla]via*. U istom redu, kognomen *Mathi*[---] se možda radi o ženskom imenu (*ILS* 6541: *Matidia*), a poznato je i muško ime *Matho* iz Italije (*ILS* 7227).

Stela pripada široko rasprostranjenom tipu sa trougaonim ili pravougaonim zabatom, natpisnim poljem i soklom, koji se javlja od sredine 1. veka u podunavskim provincijama Carstva.² Ukrašen zabata - venac i glava Meduze je omiljen motiv. Na stelama provincije Panonije i Norika predstava venca najčešće ukrašava glavno polje, o čemu svedoče brojni nalazi ovog tipa iz radionice Akvinkuma,³ Brigecija i dr.⁴ Venac kao ukras pravougaonog ili trougaonog zabata najčešće se javlja na stelama Gornje Mezije, dopunjen rozetom u sredini ili drugim motivom.⁵ Glava Meduze, rustično izvedena u visokom reljefu, se retko javlja u kombinaciji sa vencem na stelama provincije Panonije. Ona je čest motiv i široko rasprostranjen, posebno u zapadnim provincijama i Italiji, odakle je prenet na stele u Panoniju. Tako je srećemo u trougaonim zabatima stela, samostalno ili sa pticama, pod jakim

uticajem italskih majstora, iz Basijane i Petovija u 1. i 2. veku⁶ i u radionicama Akvinkuma od vladavine Trajana.⁷ Najbliža analogija, kako po tipu tako i po načinu izrade motiva je stela iz Taurunuma, datovana u 3. vek.⁸ Na osnovu očuvanog natpisa, načina ukrašavanja i stilskih odlika, kao i navedenih analogija, stela iz Sirmijuma je nastala u drugoj polovini 2. veka, u lokalnoj radionici ovog grada.

2. Fragmentovana stela od krečnjaka, od koje je učuvan deo natpisnog polja na desnoj strani i gornji deo sokla sa reljefom. Natpisno polje je uokvireno kanelovanim polustubovima sa profilisanom bazom i odvojeno od sokla gređicom. Očuvani deo sokla je ukrašen motivom kantarosa sa vinovom lozom i pticama sa strane (leva je oštećena u zadnjem delu).⁹ U desnom uglu se naziru ostaci biljnog ornamenta, verovatno listovi bršljana (t. 1: 2). Dimenzije: 45 × 35 × 16 cm; visina slova 7–5 cm.

Tekst natpisa je sa plitko isklesanim slovima, nejednake veličine, sa očuvana tri reda:

[--] iz
[--] dum
poj suit

Predstava kantarosa sa vinovom lozom je takodje omiljena tema na rimskim nadgrobnim spomenicima. Ovim motivom se najčešće ukrašava sokl stele, zatim bočne strane sarkofaga, baza postamenta, medjupolja na stelama i dr. Na stelama provincije Panonije, ovaj motiv češće se javlja u kombinaciji sa dve ptice koje ključaju groždje, kao što je slučaj na steli iz Brigecija.¹⁰ Umesto ptica na pojedinim spomenicima su predstavljeni paunovi ili panteri.¹¹ Motiv kantarosa sa vinovom lozom češće ukrašava i sokl stele iz Gornje Mezije, ali na ovim stelama i bočne strane su oivičene motivom loze.¹² Ovaj motiv ukrašava bočnu stranu sarkofaga iz Ormoža, zatim prednju stranu sarkofaga iz Brigecija, bazu piramidalnog oblika iz Sirmijuma, kao i bočnu stranu votivne are iz Pečuja.¹³ Na osnovu navedenih analogija, kao i stilskih karakteristika kod načina izrade, bez dovoljno preciznosti u radu, smatramo da je stela izradjena u lokalnoj radionici Sirmijuma početkom 3. veka.

3. Nadgrobna stela od krečnjaka sa delimično očuvanog reljefnog polja na kome se nalazi levo stopalo figure koja stoji.¹⁴ Natpisno polje je u udubljenoj niši, oivičeno rustični obradjenim stranama (t. 1: 3).

Dimenzije: 50×40×16 cm; visina slova 5 cm; I i VS u trećem redu 3 cm. Tekst natpisa očuvan u četiri reda:

[P]riepo
Vettius
Marcianus
et Iuli[---]
[-----]

Natpis je očuvan u četiri pravilno urezana reda, u udubljenom polju. Nedostaje jedno slovo prvog reda i na kraju natpisa, zbog oštećenja stele, još dva reda. Slova su skoro jednake veličine, osim u trećem redu, gde su zbog prostora, slovo I i na kraju VS znatno smanjena. U celom natpisu postoji samo jedna ligatura u trećem redu slova AN. Na gređici između reljefnog i natpisnog polja nije se moglo ustanoviti dali postoji posveta IOM. Spomenik je posvećen Prijapu, ma da ova dedikacija u nominativu je neobična i retko se javlja. Vettius je gentilno ime, široko rasprostranjeno u provincijama.

Stela iz Popinaca, posvećena seoskom božanstvu Prijapu za sada je jedini spomenik sa područja jugoistočnog dela provincija Panonije koja doprinosi sagledavanju poštovanja i popularnosti ovog božanstva poljoprivrede i blagostanja na ovom području. Spomenik verovatno potiče iz vile rustike u neposrednoj blizini mesta nalaza. Njegove stilske karakteristike, način izrade i tekst natpisa ukazuju da je podignut početkom 3. veka. Priapus (Πριάπος) je staro božanstvo, čije se ime etimološki različito objašnjava i najranije je poštovan na Helespontu.¹⁵ Njegov kult se kasnije širi u Grčkoj i na Mediteranu,¹⁶ kao seosko božanstvo koje daje plodnosti njivama, a posebno je bio poštovan od pastira. Prijap kao božanstvo plodnosti se javlja na kamenim spomenicima provincije Panonije. U dosadašnjim istraživanjima utvrđeno je, pored toga što se veći deo stanovništva Provincije bavio zemljoradnjom, da se spomenici ovog božanstva retko nalaze. Tako je sa gradske teritorije Sirmijuma poznato nekoliko zavetnih terakota na kojima je Prijap prikazan odeven u ogrtač (*pallium*) razgrnut iznad falusa i sa kapuljačom (*palliolum*) na glavi.¹⁷ Iz Siscije je poznata bronzana figurica Prijapa sa muzičkim instrumentom i peharom u ruci, a na glavi lovorovim vencem.¹⁸ Iz stručne literature su poznata još četiri reljefa Prijapa iz Savarije, gde se možda nalazio i hram ovog božanstva.¹⁹ Na dve pločice iz Savarije Prijap je prikazan sa voćem u skutu, a na bistama, od kojih jedna je u edikuli, prikazan je sa njegovim osnovnim atributom.²⁰ Iz provincije Dalmacije je poznat natpis, otkriven 1880. godine, posvećen Prijapu od dedikanta Sempronija Ursa.²¹ Drugi natpis otkriven u Alba Iulii (ILS 3582), posvećen ovom božanstvu, na osnovu imena dedikanta datovan je u 235. godinu.²²

4. Neznatno oštećena votivna ara od krečnjaka posvećena Jupiteru.²³ Ara je oštećena u gornjem i donjem delu, profilisana i sa tragovima ukrasa na simsu od shematizovanih polurozeta na uglovima (t. 2: 4, 4 a). Na prednjoj strani je delimično očuvan tekst natpisa, plitko urezan u šest redova. Po površini natpisnog polja plitko oštećenje onemogućava identifikovanje pojedinih slova.

Dimenzije: 93 × 31 × 22 cm; visina slova 3,5 cm; slova su slabo očuvana.

Tekst natpisa:

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
[Ael]ius
! VS !!
L. F. -- V
P. R
pos[ui]t

Votivne are posvećene Jupiteru nadjene su u većem broju na teritoriju Srema, a ukazuju na široku rasprostranjenost i popularnost kultova rimskog panteona kod stanovništva Provincije. O tome govori i podatak od 16 dosada poznatih spomenika sa šire teritorije Sirmijuma, posvećenih Jupiteru.²⁴ Ara je jednostavnog tipa, široko rasprostranjenog na teritoriji provincije Panonije.²⁵ Bočne strane su bez ukrasa, osim profilacije u gornjem i donjem delu, kao i ostataka rozeta na akroterijama, koji su oštećeni. Na osnovu očuvanog dela natpisa, stilskih karakteristika i načina izrade, ara iz Deča se može datovati u početak 3. veka.

Nalazi epigrafskih kamenih spomenika iz Srema obradjeni u ovom članku, upotpuniće i obogatiti zbirku do sada poznatih natpisa sa ovog područja i doprineti poznavanju religioznog života stanovništva, koji je istovremeno odraz društveno-socijalnih i kulturnih prilika u jugoistočnom delu provincije Panonije.

¹ Stela je otkrivena 1983. godine kod zapadne nekropole Sirmijuma i nalazi se u Muzeju Srema u Sremskoj Mitrovici.

² Detaljnije o tipovima ovih stela u provinciji Panoniji, Noriku i Meziji vidi: A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien* (Wien 1923); V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien* (Zagreb 1938); A. Mócsy, *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior* (Budapest 1970).

³ A. Sz. Burger, Collegiumi kőfaragoműhelyek Aquincumban, *Budapest Régiségei* 19, 1959, 9–26; T. Nagy, Kőfaragás és szobrászat Aquincumban, *Budapest Régiségei* 22, 1971, 103–160.

⁴ L. Barkóczy, *Brigetio*, Diss. Pann. ser. II, 22 (Budapest 1951) A. 2: 3,4; 3: 1–3; 7: 1–3; 9: 2,3 i d. polje sa reljefom na ovim stelama je ukrašeno vencem, a trougaoni zabat najčešće glavom meduze.

⁵ D. Dimitrov, *Nadgrobnite ploči ot rimsko vreme v Severna Blgaria* (Sofia 1942) 73; A. Mócsy (nap. 2) 148, Abb. 42 – stela iz Viminacijuma datovana u drugoj polovini 2. veka; ib., 104, Abb. 35, 37 – isti ukras na stelama iz Raciarije, Ravne i dr. datovani od kraja 1. veka nadalje.

⁶ V. Dautova-Ruševljan, *Rimska kamena plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije* (Beograd 1983) 46, t. 4: 2,4 – zabat na stelama iz Donjih Petrovaca i Murse ukrašen glavom Meduze sa pticama sa strane. Išti motiv se javlja i na stelama iz Sopijane, vidi F. Fülep, A. Sz. Burger, Pécs-rómaikori kömlekei, *Dunantuli Dolgozatok* 7, 1974, Taf. 10, kat. 38, 39; V. Hoffiller, B. Saria (nap. 2) br. 167, 406, 429, 380, 247 – isti motiv i na stelama iz Ptuja; A. Schober (nap. 2) 41, sl. 34 – glava Meduze u zabatu stele datovana 100. godine, kao i stela iz Ptuja.

⁷ T. Nagy (nap. 3) 113, t. 15–17; stele iz Viminacijuma i Singidunuma sa ovim motivom su datovane u sredinu 2. veka (IMS 1. 136).

⁸ S. Dušanić, A Roman inscription from Taurinum, *Živa ant.* 11/1, 1961, 127; isti, Bassianae and its Territory, *Arch. Jug.* 8, 1967, 67–81, t. 7: 15; *ILJug* 1049.

⁹ Stela je iskopana kod zapadne nekropole Sirmijuma i nalazi se u Muzeju Srema u Sremskoj Mitrovici. Objavljivanje stele br. 1 i 2 omogućio nam je dr. Petar Milošević, kome se ovom prilikom zahvaljujemo.

¹⁰ L. Barkóczy (nap. 4) t. 15: 4; 51: 1.

¹¹ V. Hoffiller, B. Saria (nap. 2) 140, br. 140 – na postamentu u obliku stuba iz Ptuja, zatim na p. 273 br. 589 – na sarkofagu iz Daruvara i dr.; V. Dautova-Ruševljan (nap. 6) 60, t. 1: 1.

¹² N. Vulić, *Spomenik Srp. kralj. akad.* 71, 1931, 112–114, br. 275–277, 280; IMS 1.55 – na steli iz Višnjićeva, 118 – na zabatu stele iz

Guberevca, 121 – medjupolje stele iz Stojnika; D. Dimitrov (nap. 5) 65, sl. 3: 32; 4: 33; 1: 49; 2: 31 – ukras kantarosa sa vinovom lozom i groždjem u soklu stele; IMS 4.36, 38, 43, 81, 96 i d.

¹³ V. Hoffiller, B. Saria (nap. 1) 196, br. 445; L. Barkóczy (nap. 4) t. 19: 2, 3; V. Dautova-Ruševljan (nap. 6) 46, t. 11: 4; F. Fülep, A. Sz. Burger (nap. 6) t. 6: 12.

¹⁴ Spomenik je nadjen kod oranja na poljoprivrednom imanju »Sloga« – Pećinci, potes »Pustara«. Kod obilaska terena 1986. godine, na potesu »Šumice« udaljenom cca 200 m zapadno, pronađeni su fragmenti keramičkog materijala, gvozdena alatke i gradjevinski šut od kamena, opeka i tegula, verovatno sa poljoprivrednog imanja.

¹⁵ Ch. Daremberg, E. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, col. 645–646: Priapus – Πρίαπος.

¹⁶ D. Srejšević, A. Cermanović-Kuzmanović, Rečnik grčke i rimske mitologije (Beograd 1970) 360 sa navedenom literaturom. Prijap se u kulturnim kipovima, izradjenim od drveta i sa crvenom bojom, prikazuje sa itifalnim falusom i atributima: voćem, rogom izobilja, tirsom ili kantarosom. Votivne pločice, terakote, bronzane skulpture ili natpisi posvećeni ovom božanstvu, postavljaju se na otvorenom prostoru u hramovima, vrtovima ili vinogradima, jer je svojim vernicima donosio bogavstvo kao božanstvo plodnosti.

¹⁷ O. Brukner, V. Dautova-Ruševljan, P. Milošević, *Počeci romanizacije u jugoistočnom delu provincije Panonije* (Novi Sad 1987) 38, t. 35: 3, 4. Olga Brukner detaljno obrađuje terakote nadjene na gradskoj teritoriji Sirmijuma koje se datuju u kraj 1. veka.

¹⁸ J. Brunšmid, *Vj. Hrv. arh. dr.* 13, 1914, 231, br. 58; Lj. Tadin, *Sitna rimska bronzana plastika u jugoistočnom delu provincije Panonije* (1979) 25, kat. 47, sl. 46 na t. 24.

¹⁹ Detaljniji podaci o spomenicima posvećenim Prijapu, kao i o kultu ovog božanstva vidi Z. Kádár, *Die römischen Steindenkmäler von Savaria* (Budapest 1971) 52–53.

²⁰ Z. Kádár (nap. 19) 97–98, B. 64–68, kat. 81–84. O bojenim reljefima Prijapa vidi E. Wunderlich, *Die Bedeutung der roten Farbe im Kultus der Griechen und Römer* (1925).

²¹ *CIL* 3. 8683 – Priapo | Aram | Sempronia | Vrsa | posuit; O. Brukner (nap. 17) 38.

²² Natpis iz Alba Iulie datovan 235. godine: Priapo | Pantheo | P. P. Aelii | Vrsio et An | tonianus ae | diles col. Apul | dicaverunt Severo et | | Quin | tiliano cos.

²³ Ara je otkrivena 1985. godine na potesu »Djubrevita gređa« u ataru sela Deč tokom oranja. Ovaj potes se nalazi na udaljenosti cca 5 km od sela, sa leve strane puta Deč–Kupino-

vo. Spomenik je dospeo u Vojvodjanski muzej brigom dr. Petra Miloševića iz Muzeja Srema.

²⁴ M. Mirković, *Sirmium – Its History from the I Century A. D. to 582. A. D.*, Sirmium 1, 1971.

²⁵ V. Dautova-Ruševljan (nap. 6) 78 sa na-

vedenom literaturom o tipovima votivnih ara sa teritorije provincije Panonije. Zahvaljujem se dr. Petru Petroviću koji mi je pružio pomoć kod obrade natpisa na ovim spomenicima.

Fotografije izradila Eržebet Gubanda.

NEUE FUNDE EPIGRAPHISCHER DENKMÄLER AUS SREM

Zusammenfassung

Im Bereich des südöstlichen Teiles der Provinz Pannonia wurden einige neue epigraphische Denkmäler entdeckt: zwei fragmentierte Grabstelen aus der westlichen Nekropole Sirmiums, eine Stele aus Popinci und eine Votivara aus Deč.

1. Grabstele (**Taf. 1: 1**) mit rechteckigem Giebel mit Inschriftfeld, aus Kalkstein.¹ Der Giebel ist mit einem Lorbeerkranz^{3-5, 8} und in der Mitte mit einem Medusenkopf^{6, 7} geschmückt, im Hochrelief ausgeführt. Außerhalb des Kranzes sind Vögel. Die Fläche außerhalb des Giebels ist mit Delphinen geschmückt. Das Inschriftfeld ist mit kannelierten Halbsäulen und blattverzierten Kapitellen eingesäumt. Die Stele entstand in einer lokalen sirmischen Werkstatt Ende des 2. Jahrhunderts.

2. Fragmentierte Stele (**Taf. 1: 2**) aus Kalkstein mit erhaltenem Teil des Inschriftfeldes.⁹ Der Sockel der Stele ist mit dem Motiv des Kantharos mit Weinrebe und mit Vögeln an der Seite geschmückt.¹⁰⁻¹³ Aufgrund der stilistischen Charakteristika und der Ausführungsweise können wir annehmen, daß die Stele in einer lokalen Werkstatt in Sirmium Anfang des 3. Jahrhunderts hergestellt wurde.

3. Grabstele (**Taf. 1: 3**) aus Kalkstein mit dem Teil eines Relieffeldes, auf welchem sich die linke Sohle einer stehenden Figur befindet.¹⁴ Das Inschriftfeld befindet sich in einer Nische mit rustikal bearbeiteten Seiten. Die Stele aus Popinci, der ländlichen Gottheit Priapus¹⁵⁻²² gewidmet, ist zur Zeit das einzige Denkmal aus dem Gebiet des südöstlichen Teiles der Provinz Pannonien. Das Denkmal stammt wahrscheinlich aus einer villa rustica aus der Nähe des Fundortes. Seine stilistischen Charakteristika, die Art der Ausführung und der Inschrifttext lassen vermuten, daß es Anfang des 3. Jahrhunderts errichtet wurde.

4. Der Votivaltar (**Taf. 2: 4**)²⁵, Jupiter gewidmet,²⁴ wurde im Bereich des Dorfes Deč gefunden.²³ An der Vorderseite befindet sich ein zum Teil gut erhaltener Inschrifttext, der den Altar an den Anfang des 3. Jahrhunderts datieren läßt.

Die Funde der epigraphischen Steindenkmäler aus Srem, die in diesem Artikel bearbeitet wurden, werden die Sammlungen der bisher bekannten Inschriften aus diesem Gebiet ergänzen und bereichern und zum Kennenlernen des religiösen Lebens der Bewohner beitragen, was gleichzeitig die gesellschaftlich-sozialen und kulturellen Verhältnisse im südöstlichen Teil der Provinz Pannonia widerspiegelt.

Übersetzt von Katalin Hegediš-Kovačević

1

2

3

T. 1: 1-2 stele iz Sirmijuma, 3 stela iz Popinaca.

Taf. 1: 1-2 Stelen aus Sirmium, 3 Stele aus Popinci.

4

4a

T. 2: 4 votivna ara Jupitera iz Deča, 4 a bočna strana are iz Deča.

Taf. 2: 4 Votivara des Jupiter aus Deč, 4 a Flankenseite der Ara aus Deč.